

SCHADELIJKE TOVERIJ TE BRUGGE EN TE IEPER IN DE 15DE EEUW

J. MONBALLYU

Zoals overal elders in West-Europa kenden de heksenprocessen in onze gewesten hun hoogtepunt in de periode 1580-1680. In die tijd werden alhier honderden personen — vooral vrouwen — op de brandstapel gezet om er al dan niet na een voorafgaande wurging één van de vreselijkste doodstraffen te ondergaan ; anderen werden soms na een lange opsluiting in erbarmelijke omstandigheden of een mensonterende pijniging verbannen of op *cautie juratoire* vrijgelaten¹.

Het feit nu dat de heksenjacht in onze streken pas vanaf de tweede helft van de 16e eeuw hoogtij vierde, betekent nog niet dat hekserij in de daaraan voorafgaande periode niet vervolgd en bestraft werd². Wel verschilde toen dikwijls de aard en de aanpak van de hekserij grondig van deze die ons uit de 16e en 17e eeuw bekend is. Dit moge blijken uit een tweetal 15de eeuw vonnissen respectievelijk te Brugge en te Ieper in de jaren 1468-1469 geweest.

Het eerste vonnis werd uitgesproken op 1 oktober 1468 door de redenaars van de heerlijkheid van de Proosdij te Brugge³, een rechtbank die zoals bekend bevoegd was voor een wijk van de stad.

1. F. VAN HEMELRIJCK, *Heksenprocessen in de Nederlanden*, Leuven, 1982, p. 54-58.

2. Zie b.v. R.C. VANCAENENGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Verhand. Kon. VI. Akad. voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, klasse der Letteren. Verhand. 19, Brussel, 1954, p. 84-85.

3. BRUGGE, *Proosdij Brugge*, 1509, f. 28.

Hierin werd een zekere Margriete Achtels geboren te Sint-Joris-ten Distel, weduwe van Symoen Straels, veroordeeld omdat zij niet alleen meer dan zes jaar samen met een andere man had gewoond, maar bovendien samen met deze man en anderen had *diversche ghevenijnde watren ghemaect ende gheholpen maken van zulker substancien die onmenschelic ende onnatuerlic zijn, die beter verzwegen zijn dan ghenoomdt*. Deze had zij dan in meerdere fonteinen, waterputten en wijwatervaten uitgegoten en aan meerdere zieken toegediend waardoor verschillende personen *bi haeren toedoene moordadelic* om het leven waren gekomen. Voor deze zwaarwichtige feiten werd zij aan een staak verbrand en vervolgens in een zetel⁴ aan de rand van de openbare weg *ten exemple van allen quraeddoenders* tentoongesteld, vonnis dat onmiddellijk werd uitgevoerd⁵.

In dit vonnis is van hekserij als dusdanig geen sprake. Dat men nochtans in die tijd bij dergelijke vergiftigingszaak onvermijdelijk aan hekserij dacht⁶, blijkt impliciet niet alleen uit de woorden *die onmenschelic ende onnatuerlic zijn* waarmee de door Margriete Achtels gebruikte middelen worden omschreven, maar tevens uit de opgelegde verbrandingsdood die van oudsher aan heksen werd toebedeeld⁷. Dit toont aan dat men te Brugge in die tijd hekserij of toverij eigenlijk nog niet beschouwde als een misdrijf *sui generis*, maar slechts als een middel om een ander misdrijf, in casu moord te begaan. Zoals in de woorden *bi hueren toedoene moordadelic* duidelijk wordt aangegeven, werd Margriete Achtels in 1468 door de Brugse redenaars in de eerste plaats als moordenares en slechts in ondergeschikte orde als heks gestraft. Niet de door Margriete Achtels aangewende (tover)middelen, maar de door haar veroorzaakte schade was determinerend voor de zwaarte van de opgelegde straf. Wel heeft het gebruik van tovermiddelen de aard van de voor moord opgelegde doodstraf medebepaald ; in plaats van levend te

4. In de baljuwsrekening van Brugge is er sprake van de tentoonstelling op een rad (reue) i.p.v. een zetel. ARA — Rekenkamer, 13.707, *Baljuwsrekening Brugge 1468-1469*, f 136'.

5. *Ibidem*.

6. R.C. VAN CAENEGEM, *a.w.*, p. 85.

7. ID, *a.w.*, p. 84 en 164 ; F. VAN HEMELRIJCK, *a.w.*, p. 17. R. KIEKHEFFER, *European Witch Trials. Their foundations in popular and learned culture 1300-1500*, Londen, 1976, p. 136.

worden begraven, zijnde de normale straf voor moordenaresses in die tijd⁸, werd Margriete Achtels als heks op de brandstapel gezet. In datzelfde jaar 1468 straften de Brugse stadsschepenen Jacquemine, echtgenote van Clement Mote op dezelfde wijze, omdat zij *avoit melle des eaues avec du venin et autres mauvaises substances dont plusieurs personnes se sont ale de vie a trespas*⁹. Nele Wijts daarentegen werd alleen onthoofd en op een rad tentoongesteld¹⁰; wellicht kon zij verzachtende omstandigheden laten gelden.

Deze onrechtstreekse aanpak van hekserij was in de 15de eeuw niet typisch voor Brugge. Dit moge blijken uit een vonnis d.d. 21 januari 1469 van het leenhof van de zaal van Ieper¹¹ waarin een zekere Henderic van de Walle werd veroordeeld omdat hij, zegt het vonnis, niet alleen binnen het jaar te Godewaersvelde in het huidige Frans-Vlaanderen bij een vierjarig overleden kind een gezwel had uitgesneden en dit in een wijwatervat had geworpen, maar bovendien, wat veel erger was, aldaar samen met een zekere Olivier Caudeel een vier uren oud knaapje gekookt en in stukken had gesneden, het aldus bekomen afkooksel in een stenen kruikje had opgevangen en dit in een waterput had uitgegoten. Hieraan zouden dan meerder personen gestorven zijn. Voor deze toch wel zeer lugubere praktijken werd Henderic van de Walle onthoofd en geradbraakt; vooraf werden zijn naakte schouders tweemaal in de zaal te Ieper en eenmaal op de executieplaats met een gloeiend ijzer bestreken.

Ook hier is er in het vonnis van hekserij of toverij als dusdanig geen sprake. Dat men echter hieraan bij dergelijke praktijken onvermijdelijk dacht, blijkt impliciet niet alleen uit het feit dat de Ieperse baljuw in zijn vordering Henderic's daden als *onkestelic* omschreef, maar tevens uit het bestrijken van Hendric's schouders met een

8. R.C. VAN CAENEGEM, a.w., p. 166; A.R.A., *Rekenkamer*, 13.777, *Schoutsrekening Brugge 1457-1458*, f. 18v: «A icelluy pendeur pour avoir fait la justice de Grutkin zwerde, dit de Schoris, laquelle fu enfoui pour fait de murdre». Zie ook *Ibidem*, 13.774, *Schoutsrekening Brugge 1444-1445*, f. 50^v; 13776, *Schoutsrekening Brugge 1452-1453*, f. 98^r.

9. A.R.A., *Rekenkamer*, 13.779, *Schoutsrekening Brugge 1468-1469*, f. 16^r.

10. A.R.A., *Rekenkamer*, 13.707, *Baljuwsrekening Brugge, 1468-1469*, f. 136^r.

11. BRUGGE. Rijksarchief, *Kasselrij Ieper*, 298, f. 209^r-210^r.

gloeiend ijzer. Deze typische straf voor tovenaars werd immers door de Ieperse leenmannen aan de titel *De malficiis et mathematicis et caeteris similibus* van de Codex Justinianus ontleend¹². Het vermoorden, koken en aan stukken snijden van babies en het vergiftigen van mensen met het aldus bekomen brouwsel, waren trouwens activiteiten die in het toenmalig volksgeloof sinds eeuwen aan heksen werd toegeschreven¹³. Dit niettegenstaande werd Henderic van de Walle net zoals Margriete Achels in de eerste plaats als moordenaar gestraft ; de later aangebrachte verwijzing *moort* in de marge van het vonnis laat hierover geen twijfel bestaan. Wel hebben de door Hendric van de Walle voor de moord aangewende tovermiddelen invloed gehad op de straftoemeting ; in plaats van eenvoudig te worden onthoofd en nadien te worden geradbraakt, zijnde de gewone straf in die tijd voor de moordenaar, werd Henderic van de Walle bijkomend met gloeiende ijzers bestreken.

Niet de aangewende toverij maar de aangerichte schade waren derhalve in de 15de eeuw decisief bij de bestraffing van hekserij. Als dusdanig is het voor deze en voorafgaande periodes dan ook niet verwonderlijk dat wanneer er door toverij geen of slechts zeer geringe schade werd aangericht (bv. betoveren van de melk), het openbaar gezag niet of slechts zeer gematigd betuigelend optrad¹⁴. Eerst wanneer de aangerichte schade uit de dood van één of meerdere personen bestond en er materiele bewijzen waren van de aangewende toverij (zoals het vervaardigen van gifdranken) kwam het openbaar gezag tussen en werd de doodstraf, met een voorkeur voor de verbrandingsdood, uitgesproken. Dit vooropzetten van de schade bij de bestraffing van hekserij had ook tot gevolg dat de rechters zich weinig of niet interesseerden aan de aard van de gebruikte tovermiddelen en nog minder er een verklaring probeerden voor te vinden. De zinsnede *die beter verzweghen zijn dan*

12. C, 9.18.7.

13. E. DE MAESSCHALCK, *De Middeleeuwse wortels van de heksenwaan - Volkskunde LXXXI* (1980), p. 22 ; N. COHN, *Europe's Inner Demons. An Enquiry Inspired by the Great Witch-Hunt*, New-York, 1975.

14. Zo konden Oete Kricx en Calle Knospaerds in 1376 met de baljuw van Deinze een compositie afsluiten omdat zij verdacht waren van «den lieder suvel» te hebben betoverd. A.R.A., Rekenkamer, *Rolrekening 1155 dd. 1376*. Andere voorbeelden uit Ieper en de Oudburg van Gent bij R.C. VAN CAENEGEM, *a.w.*, p. 84.

ghenoomdt in Margriete Achtels' vonnis is in deze zin typisch. In tegenstelling met wat later in de 16de en 17de eeuw zal gebeuren voelden de rechters in die tijd nog geenszins de behoefte om in te gaan op het wezen van de hekserij die volgens de 15de tot 17de eeuwse demonologen essentieel bestond uit de omgang met de duivel. Van deze omgang, die in de eind 16de - begin 17de eeuwse vonnissen meestal uitvoerig en soms op zeer pitoreske wijze wordt ontleed, is er in de 15de eeuwse vonnissen nog geen sprake, dit om de eenvoudige reden dat de toenmalige rechters nog helemaal geen idee hadden van wat de demonologen hieromtrent hadden uitgevonden en vooral nog zouden uitvinden. Pas in de loop van de 16de en meer specifiek op het einde van deze eeuw drong het demonologisch gedachtegoed bij de meeste rechters in onze streken door met alle gevolgen van dien¹⁵. Van dan af werd het heks-zijn als dusdanig, d.w.z. het werken in dienst van de duivel, de belangrijkste beschuldiging en kwam de aangerichte schade op de achtergrond te staan¹⁶. In de 15de eeuw was er in onze gewesten bij de gewone rechters ten hoogste sprake van schadelijke toverij ; demonologische hekserij was er gelukkig nog niet gekend.

15. Zie hierover J. MONBALLYU, *Toverij en hekserij te Brugge en te Kortrijk in het jaar 1596*, in : *Volkskunde*, LXXI (1980), p. 183-195.

16. Typisch in dit verband is dat de beschuldigingen van de aangerichte schade in die tijd achteraan in de vonnissen voorkomen. Zie bv. J.B. CANNAERT, *Bijdragen tot het oude strafregt in België*, Brussel, 1829, p. 175-184 (vonnis van Joosynne Labyns dd. 1 augustus 1664).

